

Enrica Rigo: *Rajojen Eurooppa*. Like, Keuruu 2009. 245 s. Suomentaneet Antti Paakkari, Taina Rajanti, Miika Saukkonen ja Eetu Viren. Esipuhe Étienne Balibar.

Enrica Rigon teos pyrkii ravistelemaan Euroopassa rajoihin ja siirtolaisuuteen liittyviä totuttuja ajattelutapoja. Rajojen tarkoitus ei ole enää pitää ihmisiä fyysisesti Euroopan (Unionin) ulkopuolella, Rigo väittää, vaan ne ovat muuttuneet hierarkisoiviksi käytännöiksi jotka erottelevat ihmisiä myös Euroopan sisällä. Rajakontrollit ulottuvat nykyisin myös alueen sisälle ja papereita tarkastetaan Euroopan metropoleissa pistokokeilla ulkomaalaisen näköisiltä. Rajat tuottavat kategorioita, joissa siirtolaiset jäävät välitilaan kansalaisuuden ja ulkomaalaisuuden väliin, sillä heidät on sisällytetty työnsä kautta järjestykseen. Silti heidät pidetään rajojen avulla samalla järjestyksen ulkopuolella. Rajat ulottuvat paitsi alueen sisälle, myös ulospäin kauemmas kuin varsinaiset fyysiset rajat, sillä siirtolaisvirtoja kontrolloidaan ja hallitaan jo myös lähialueilla, ennen kuin siirtolaiset varsinaisesti ehtivät EU:n alueille. Schengenin sopimus on tuottanut alueen, jossa kansalaiset saavat liikkua vapaasti, tosin tietysti sen seurauksena ulkorajat ovat vahvistuneet ja karkotus- ja palautussopimusten kautta lähialueiden maat ovat eräällä tavalla sisällytetyt järjelmään.

Ammentamalla teoreettista taustaa mm. Giorgio Agambenilta ja Étienne Balibarilta Rigo kallistuu eräänlaisen eurooppalaisen apartheidin teoretisointiin väittäessään että Euroopassa on itse asiassa kahden tason ”kansalaisia”. Oikeus vapaaseen liikkuvuuteen, työskentelyyn ja alueella oleskeluun on annettu EU-kansalaisille, mutta ei siirtolaisille, jotka Rigon mukaan sitä eniten tarvitsisivat. Euroopan uudet rajat (mm. erityyppiset oleskeluluvat) tuottavat eroja, jotka eivät oikeastaan häviä ajan myötä vaikka ne on tarkoitettu väliaikaisiksi. Tuloksena on ”laittomia kansalaisia”, joiden elämä tapahtuu pysyväksi muuttuneessa poikkeustilassa viranomaisten lähes mielivaltaisen hallinnan kohteina. He eivät ole ulkomaalaisia sanan varsinaisessa merkityksessä, vaan eräänlaisia oikeudettomia kansalaisia. Toiset ovat myös paradoksaalisesti ”ulkomaalaisempia kuin toiset”. Siirtolaisiin kohdistettuja kontrollikäytäntöjä on ryhdytty soveltamaan myös uusien jäsenmaiden romaneihin, jotka EU-kansalaisina saivat liikkua ja oleskella vapaasti alueella.

Rigo tähtää kirjassaan juuri tilan ja kansalaisuuden käsitteiden ja niiden yhteyden tiettyyn uudelleenarviointiin. Rajojen ja käytäntöjen moniulotteisuuden kuvauksena kirja toimiikin hyvin. Kirjan ansioksi on myös luettava siirtolaisuuden ja muuttoliikkeiden kontrollin tutkiminen nimenomaan poliittisina kysymyksinä. Teoreettiselta kannalta en olisi niinkään varma, että kirjassa on mitään erityisen uutta tai ”toimivaa”. Se on radikaali yritys käsitteellistää uudelleen

siirtolaisuuden ja kansalaisuuden poliittisia, tilallisia, oikeudellisia ja ajallisia elementtejä, mutta jää nähdäkseen väistämättä epärealistiseksi, koska ei lopulta pysty ymmärtämään, miksi käytännöt ovat sellaisia kuin ovat. Lisäksi kirja liukuu välillä enemmän poliittisen pamfletin kuin tutkimuksen suuntaan.

Muutos kansalaisuutta koskevassa diskurssissa

Muuttoliikkeet on usein suotta jätetty sosiologian harteille, politiikan tutkimuksen ja oikeustieteen vierastaessa aihetta. Osa vierastamisesta selittyy sillä, että siirtolaiset on nähty ”yhteisön” ulkopuolelta tulevina, joilla ei ole mitään sanottavaa yhteisön asettamien normien määrittäjinä. Heidän nähdään ainoastaan tulevaisuudessa pyrkivän anomaan osallisuutta tässä yhteisössä, joka on jo valmiina odottamassa. Siten keskustelu kansalaisuudesta on jättänyt heidät ulkopuolisiksi, koska kansalaisuus on jotakin, joka ”meillä” jo on ja se ainoastaan ”annetaan” ulkopuolisille.

Rigon mukaan eräs perustavanlaatuisin ristiriita sisältyy siihen, että liberaalissa katsannossa tunnustetaan ihmisille (ainakin moraalinen) oikeus maastamuuttoon, mutta ei symmetristä oikeutta maahanmuuttoon. Liberalistisessa katsannossa kansalaisuus käsitetään hänen mukaansa suotta rajallisena resurssina, jota ei voi jakaa avokätisesti. Jos näin olisi, kansalaisuutta täytyisi rajoittaa myös jo kansalaisiksi syntyneiltäkin, jos esimerkiksi syntyvyys nousee yllättäen tai valtion resurssit ovat muuten niukat. Kysymys on siis yhteisöön kuulumisesta ja symbolisista arvoista enemmän kuin varsinaisesta resurssien allokatiosta. Toisaalta juuri tätä aspektia Rigo ei mielestäni täysin ymmärrä: kansalaisuus ja sen kitsas antaminen ulkopuolisille ei olekaan juuri mitään muuta kuin poliittinen päätös (eikä sitä siten voi verrata suhteessa mihinkään ”luonnollisiin” oikeusperiaatteisiin tai moraalisiin velvollisuuksiin), eikä sen laajempaa ja avoimempaa jakamista voi perustella sillä, että resurssit siihen ehkä riittäisivät. Sellaiset vaateet syntyvät eri diskurssista ja eri traditioista kuin mistä olemassa olevat yhteisöt ja kansainvälinen järjestys.

Rigon lähtökohtana on ajatus että kansalaisuus statuksena, joka on ollut pitkään poliittis-oikeudellis-filosofisen keskustelun yksi peruskäsite, pitäisi unohtaa ja keksiä tilalle nyky-yhteiskunnan vaatimuksia paremmin vastaava kategoria (s. 41). Rigo haluaa ymmärtää kansalaisuuden ”vastarinalle avoimena kenttänä”, jossa sitä kohtaan esitetään erilaisia vaatimuksia ja joka jäsentää niidenkin toimintaa joilla sitä ei ole. Tässä mielessä kirjassa ei ole kovinkaan paljon uutta: kaikki poliittiset käsitteet ovat aina avoimia kamppailulle ja uudelleenmäärittelyille ja käytännöt ja käsitteiden merkitykset muuttuvat historian saatossa. Se että ”rajat” ja ”kansalaisuus” sisältyvät näihin on lähinnä banaali huomio. Sama pätee siihen huomioon, että kansalaisuus on ulossulkemisen ja hierarkioiden tuottamisen väline. Monet politiikan keskeisistä käsitteistä periytyvät antiikista tai keskiajalta ja ne ovat määritelmällisesti vanhanaikaisia ja kokeneet merkitysmuutoksia. Suvereniteetti esimerkiksi on käsite, jolla on niin monta ulottuvuutta, että siitä on hankala edes puhua yhtenä käsitteenä. Monesti käsitteiden tietty epäselvyys juuri mahdollistaa niillä politikoinnin ja toimintatilan luomisen

sinnekin missä sitä ei näytä olevan. Epäselvä kielenkäyttö siis palvelee monia tahoja, eikä moniakaan ongelmia itse asiassa pystytä ratkaisemaan kehittämällä käsitteitä, jotka vastaavat paremmin ”nyky-yhteiskunnan vaatimuksia”. Kamppailu kansalaisuudesta ja sen merkityksistä on epäilemättä käynnissä, mutta uuden käsitteistön luominen kertoisi erässä mielessä kamppailun häviämisestä – siis siitä, että nykyistä kohtaan esitetyt muutosvaateet ovat olleet epärealistisia. Se että kansalaisuuden ja ulkomaalaisuuden välinen usein pitkään välitila on käytännössä ratkaistu siirtämällä kansalaisen oikeudet ikään kuin potentiaalisiksi ja tulevaisuudessa saavutettaviksi ei ehkä ole paras ratkaisu, mutta on hankala nähdä mikä vastaisi paremmin ”nyky-yhteiskunnan vaatimuksia” sortumatta utooppisiin suunnitelmiin ja vaihtamatta diskurssia, jolle olemassa olevat käytännöt nyt rakentuvat.

Toisaalta Rigo nähdäkseen pyrkiikin juuri vaihtamaan diskurssia ja purkamaan kansalaisuuden poliittisen muutoksen ainoana paikkana. Hän pyrkii myös selvittämään kansalaisuuden nykyistä kriisiä (s. 53). Mikä tämä kriisi on, jää kuitenkin epäselväksi. Jos kansalaisuus on kenttä, jota kohtaan esitetään kilpailevia määritysyrityksiä tai vaateita, se on jatkuvasti ”kriisissä”. Siksi on jälleen banaalia väittää, että olisi olemassa joku kansalaisuuden ”nykyinen kriisi”. Todellisuus on myös paljon sekavampi ja monimuotoisempi, joten kirjassa usein vastakohtana toimiva nykyinen tai moderni käytäntö (tai ”valtio-oppi” ja ”oikeustiede”) ovat paljon monimuotoisempia kuin kirjassa esitetään. Rigo lukee nykykäytäntöjä erityisesti 1920-luvun teorioiden (Kelsen, Schmitt jne.) valossa, mikä tietysti sivuuttaa 90 vuotta nykyoloihin hieman soveltuvampaa analyysiä.

Onko jokin muuttunut?

Kriisipuheen ja muutosretoriikan lisäksi kirja kärsii osittain historiallisesta likinäköisyydestä. Tämä on varsin yleistä monille tutkimuksille, joissa nähdään nykyajassa jokin suuri muutos. Monet Rigon teoksessa esitetyt teemat eivät ole oikeastaan missään mielessä uusia tai edes ”muuttuneita” ja jos muutoksia onkin tapahtunut, pikemminkin edeltävät käytännöt ovat olleet pidemmässä tarkastelussa poikkeuksellisia ja nykykäytännöt enemmän paluuta ”normaaliin”. Nyky maailmassa alle 2 % ihmisistä asuu pysyvästi muualla kuin synnyinmaassaan. Vaikka rajojen merkitys ehkä Schengenalueella on ”muuttunut”, valtaosaa muusta maailmasta se ei koske millään tavalla. Muodikkaat väitteet globalisaatiosta rajojen merkityksen poistajana unohtuvat helposti vierailtaessa esimerkiksi Koreoiden välisellä vyöhykkeellä. Ihmisten liikkuvuus oli paljon suurempaa esimerkiksi suurten Yhdysvaltoihin ja Kanadaan suuntautuneiden muuttoliikkeiden aikana kuin nyt. Siirtolaisuutta on aina ollut ja sitä on aina yritetty hallita varjellen samalla oman yhteisön hyveellisyyttä ”muukalaisia” vastaan. Amerikkaan muuttaneita italialaissiirtolaisia kuvattiin aikoinaan jotakuinkin samoilla termeillä, joilla italialaiset nyt kuvaavat Italiaan siirtyviä romanialaisia.

Esimerkiksi sisä- ja ulkopuolen erottelu, jonka hämärtyminen on hyvin keskeinen Rigon analyysille, on hämärtynyt jo hyvän aikaa sitten ja monilla tahoilla. Jos esimerkiksi vieraanvaraisuus onkin ollut yhteisön käyttämä oikeus joka ei kuulu ulkopuolisille muukalaisille (ks. s. 47–48), nykyiset

käytännöt saattavat käytännössä olla siitä poikkeavia. Suomessakin on tehty linjauksia, joiden mukaan sairaut isovanhemmat voidaan tuoda tai jättää Suomeen hoitoon, vaikka kyse olisi esimerkiksi venäläisistä tai egyptiläisistä, jos heidän sukulaisiaan asuu Suomessa. Asiaa koskeva oikeusprosessi on tosin vielä kesken, mutta mainittava on, että vastaavaa oikeutta ei ole Suomen kansalaisilla, eikä esimerkiksi Lapista suostua siirtämään vanhuksia Etelä-Suomeen hoidettavaksi sairaalaan tai vanhainkotiin lähelle heidän lapsiaan. Siirtolaisilla on tässä mielessä ”suurempi” oikeus vieraanvaraisuuteen kuin kansalaisilla, olkoonkin että tietysti vain yksittäistapauksissa eikä yleisenä linjauksena. Siten ei ole välttämättä niin kuin Rigo esittää (s. 205–208), että perhe-elämäkin olisi turvattu ja suojeltu vain kansalaisille mutta ei ulkomaalaisille valtion alueella. Hieman yllättäen Rigo ei kirjassa juurikaan puhu kansalaisuusteesteistä, vaikka olettaisi että niiden asenteellinen ja tiettyjä maahanmuuttajaryhmiä kohtaan suunnattu kysymyksenasettelu olisi tukenut hänen analyysiään.

Tässä arviossa ei ole mahdollista mennä kaikkiin kirjan osa-alueisiin (esimerkiksi työmarkkinoita koskevat väitteet vaatisivat pitkän analyysin), mutta esimerkiksi Rigon analyysi oikeusjärjestyksen soveltamisesta tiettyyn alueeseen on hiukan ontuva. Klassinen tapa ajatella asiaa on, että valtio käyttää suvereniteettiaan omalla territoriollaan ja saa säätää siellä sovellettavat lait. Euroopan oikeusjärjestys on Rigon mukaan tähän nähden erilainen, sillä sen alue ei vastaa mitään ennalta määriteltyä maantieteellistä kokonaisuutta vaan ulottuu kauemmas ja toisaalta osittain kansallisten oikeusjärjestysten sekaan. Se, että oikeusjärjestys on irtaantunut fyysisestä alueesta, on tuskin uutinen. Myös ilmatila ja merialueet ovat sisältyneet jo vanhastaan valtion oikeudelliseen tilaan, mutta myös avaruus on osittain jaettu valtioiden kesken ja sen käyttöä säätelevät valtioidenväliset oikeudelliset sopimukset. Selkeimpänä esimerkkinä oikeuden ja alueen erosta voidaan mainita Internet: vaikka se on ”tilana” täysin virtuaalinen, sekin on jaettu valtioiden kesken. Oikeus ei ole käytännössä koskaan varsinaisesti rajoittunut tilaan, vaan se on ulottunut myös muihin sfääreihin kuin valtion fyysiseen territorioon, eikä liene yllätys, että sillä voi olla vaikutuksia myös naapurimaihin tai lähialueisiin.

Rigo viittaa EU:n päätökseen laajentaa merirajojaan niin että kysymys ei ole vain maantieteellisten alueesirajojen valvonnasta (s. 160), mutta jättää huomioimatta, että vastaavia ja paljon konkreettisempia päätöksiä on tehty maa-alueiden ja sotilaallisen voiman käytönkin suhteen. Nykyinen sotilasdoktriini monissa maissa (USA:n lisäksi myös Venäjällä ja Kiinassa) kun on käytännössä hylännyt alueen puolustamisen idean ja siirtynyt ennaltaehkäiseviin iskuihin, kykyyn siirtää joukkoja mihin tahansa jne. Samoin ne ovat sanoneet paitsi suojelevansa kansalaisiaan missä tahansa, myös luvanneet iskeä vihollisiaan (kuten terroristeja) vastaan missä tahansa. Kysymys ei siis ole vain Euroopan rajoista, vaan moni muukin asia on (jälleen) irtaantunut alueesta. Poliittisen yhteisön tiukka ankuroituminen tiettyyn alueeseen on oikeastaan poikkeuksellista (vaikkakin dominoivaa modernin kansallistalouden tapauksessa) historiallisessa katsannossa.

EU:n tapauksessa lähialuepolitiikka on myös eräänlaista soft poweria ja siten vallankäyttöä, eikä niinkään välttämättä käsiteltävä nimenomaan oikeudellisen järjestyksen tai ra-

jojen yhteydessä. EU:lla on normatiivista valtaa suhteessa potentiaalisiin jäsen maihin ja muihin naapureihinsa ja se tietysti käyttää tuota valtaa tehdäkseen maailmasta tai ainakin lähialueistaan mieleisiään. Tämän toteaminen ei vaadi mitään rajojen tai kansalaisuuden uudelleenmäärittelyä. Sen ymmärtäminen vallankäytöksi myös selvittäisi sitä, miksi käytännöt ovat sellaisia kuin ovat. Myös väitteet siitä, että suvereniteetti sulki väistämättä pois muut suvereniteetit (s. 100) ovat virheellisiä. Kysymys on paljon monitahoisempi ja päällekkäiset suvereniteetit ovat nimenomaan Euroopassa olleet enemmän sääntö kuin poikkeus. Suomi esimerkiksi ei ole Westfalenin järjestelmän mielessä suvereeni valtio, koska osa sen lainsäädännöstä tulee muualta eikä se voi siten täysin kontrolloida omaa aluettaan.

Rigo väittää, että Euroopan oikeusjärjestys ei ylitä kansallisia oikeusjärjestyksiä vaan rakentuu tilaksi, jossa liikutaan (s. 97). Euroopan oikeusjärjestys kontrolloi liikkumista, kun taas oleminen ja alueella pysyminen on puolestaan valtiolisten oikeusjärjestysten alaa. Liikkuminen on näennäisesti vapaata mutta paikalleen asettuminen hankalaa. Niitä kontrolloivat siis erässä mielessä eri järjestykset, sillä Unionin lainsäädäntö käytännössä velvoittaa jäsenmaat hyväksymään liikkuvuutta koskevat säännöt, eikä niissä voi olla eroavuuksia silloinkaan, kun se ehkä olisi järkevää (esim. Kaliningradin asukkaiden läpikulku Venäjän muihin osiin EU:n alueen läpi). Kansalaisuudesta ja paikalleen asettumisesta taas on eriäviä kansallisia lainsäädäntöjä, eikä Euroopan oikeudellisen säännösten tarkoitus ole taata niitä vaan hallita liikkuvuutta (s.108). Jäsenmaiden luomien säännösten seurauksena yleisen turvallisuuden ja yleisen järjestyksen kaltaiset ideat on kuitenkin de facto irrotettu kansallisen tason suvereniteetista, ja niille vaarallisia ei-toivottuja ulkomaalaisia kontrolloidaan Unionin tasolla (s. 128). Siirtolaisvirtoja kontrolloidaan myös naapuri- ja kauttakulkumaiden kanssa tehtävillä sopimuksilla ja toisaalta esim. yksityisten liikennöitsijäyritysten avulla, koska näille on annettu osittainen vastuu rajavalvonnasta ja palautuksiin liittyvistä operatiivisista toimista (s. 137). Tämä oikeudellinen tila ja Euroopan siten muodostuvat rajat ovat siis ”voimassa” myös alueen ulkopuolella ja siksi irtautuneet alueesta. Niillä ei Rigon mukaan oteta haltuun maantieteellistä tilaa tai liikettä sinänsä, vaan ”subjektiivinen liikkumisen muodossa toteutuva pyrkimys, joka ei ole koskaan pelkästään tilallinen vaan myös yhteiskunnallinen” (s. 138).

Ero on kuitenkin usein tehty laittoman ja laillisen siirtolaisen välillä, ja laillisen siirtolaisuuden suhteen olisi tietysti paljon parannettavaa. Rigo ei tätä erottelua kuitenkaan halua tehdä (s. 170), vaan väittää, että siirtolaisuutta ei saisi tarkastella dikotomisena, jossa kaikki järjestyksen ulkopuolinen nähdään patologisena. Siten laittomatkin siirtolaiset kyseenalaistavat institutionaaliset rajat ja vaativat tilan uudelleenrakentamista. On kuitenkin hankala ajatella nykykäsitteistöllä, että laittomilla siirtolaisilla olisi jokin perustavanlaatuinen oikeus ”tilaan” alueella, jolle he ovat tulleet laittomasti ja että maahanmuuton kontrolloiminen tekisi kontrollin kohteista jotenkin järjestelmään jo sisällytetyjä. Viimeisen väitteen taustalla on oikeusperinteen ajatus siitä, että rangaistuksen kohteen täytyy olla jo järjestelmän sisällä, sillä rangaistuksia ei voi soveltaa oikeusjärjestyksen ulkopuolisiin. Käännitys

tai karkottaminen on siis Rigon mielestä ”rangaistus”, joka affirmoi käännytyspäätöksen kohteen kuulumisen oikeusjärjestelmään. Voisi kuitenkin huomauttaa että toinen vanha tapa ajatella asiaa on väittää että laitton on määritelmällisesti ”lainsuojaton” tai ”outlaw”, eli lain ulkopuolella. Valtio tietysti hallitsee oikeusjärjestyksellään alueillaan olevia muukalaisiakin (onko tämä jollekin yllätys?), jotka siten muuttuvat eräässä mielessä valtion alamaisiksi ainakin hetkellisesti. Laittomien muukalaisten kohdalla kysymys on tietysti toinen, sillä valtio nimenomaan kieltäytyisi heidän sisällyttämisestään järjestykseen edes hetkellisesti eikä käännetyksen kyllä voi mielestäni nähdä affirmoivan sisällyttämistä.

Hyvin perustavanlaatuisen huomio teoksen teemoihin olisi kenties sen tunnustaminen, että politiikka, sen instituutiot ja käsitteet, on aina perustunut jonkinlaiselle ulossulkemiselle ja ryhmäidentiteetin muodostamiselle suhteessa muihin. Ainoastaan uskonnolliset ja filosofiset suuntaukset, kuten kristinusko ja stoalainen kosmopolitismi, ovat voineet olla edes teorian tasolla ulossulkemattomia (johtuen kenties siitä, että niillä ei ole ollut aluetta tai ylipäätään mitään materiaalista jaettavaksi ”muiden” kanssa). Voi olla siis hankalaa saada mitään poliittista käsitettä tai instituutiota muokattua laajemman tai jopa universaalin inkluusion kannalle, koska ne ovat olemassa osittain juuri universaalin inkluusion estämiseksi, juuri meidän erottamiseksi muista, taatakseen sisä- ja ulkopuolen välisen rajan olemassaolon. Eräässä mielessä kirja asettaa vain vanhan tutun dikotomian laajan maailman ja eksklusiivisemmän kansainvälisen järjestyksen (tai poliittisen yhteisön) välille, eikä se tarjoa oikeastaan mitään tuon dikotomian ylittämiseen. Poliitiikan teoria ja sen kieli ovat aina liittyneet hyvään elämään tietystä yhteisössä, ei käytännössä koskaan ”maailman” mittakaavassa tai edes yhteisöjen välillä.

Jos tavoittelee aidosti ulossulkematonta yhteisöä, se voi osoittautua helpommaksi uskonnon tai filosofian kielellä kuin politiikan. Jo Marx ymmärsi että uudistaminen jo olemassa olevien käsitteiden tai käytäntöjen suhteen jättää uudistukset ylärakenteen tasolla tapahtuviksi eikä siten ole todella vallankumouksellista vaan ainoastaan reformatorista. Tästä syystä Marx ei esimerkiksi kritikoinut porvarillista yhteiskuntaa epäoikeudenmukaisuudesta (koska oikeudenmukaisuus ja oikeudellinen näkökulma ovat porvarillisen ylärakenteen tuottamia). Jos tarkoitus siis on ajatella asia jotenkin täysin uudella tavalla (kuten ymmärrän Rigon pyrkimyksen olevan), siihen tarvittaisiin mielestäni paljon enemmän kuin mihin kirjassa nyt päästään.

Voisi myös epäillä kyseisen projektin onnistumista muulla kuin uskonnollisella tai filosofisella tasolla. Poliitiikan tasolla ”vaateet”, joita laittomat siirtolaiset esittävät tulevat olemaan utooppisia vielä pitkään, poliittisten oikeuksien ollessa hyvin paikkasidonnaisia myös EU-kansalaisilla. Toisaalta Euroopan Unioni on eräässä mielessä uudenlainen poliittinen yhteisö, joka voisi perustaa kansallisvaltioista poiketen ”yhteisen” tilansa mieluummin tulevaisuuteen kuin menneisyyteen. Tässä suhteessa tietysti olisi mahdollista luoda esimerkiksi kansallisvaltion kansalaisuudesta erotettu EU:n kansalaisuus.